(таких було мало), хто мерзлу варену картоплину. А моя мама винесла в чавунчику ріденьку несолону кашу з мерзлого гарбуза. На жаль, більш нічого їстівного у нашій хаті не було... Іноді їй вдавалося запхнути ложку каші до рота полоненому з колони, що продовжувала рухатися. Варто було комусь зупинитися, як утворювався затор, куди одразу направляли свої автомати конвоїри. Лунала черга, колона рухалася далі, а на мостовій лишалося кілька трупів...

(М. С. Камовський, підполковник у відставці)

Якщо простежити подальший шлях тих підрозділів, які охороняли Київ, то бійці роти курсантів на початку вересня були зняті з рубежів оборони за наказом Верховного командування і переведені у м. Шахти Ростовської області. Після короткочасної підготовки всі одержали звання командирів і були призначені у діючі частини Червоної Армії.

Після виходу з оточення основних сил 206-ї стрілецької дивізії за наказом Наркома Оборони СРСР від 26 грудня 1941 року дивізія сформувалася заново у м. Бугуруслані і увійшла до складу Південно-Уральського військового округу (до 16 квітня 1942 р.)

З м. Бугуруслана дивізію перевели в район м. Балашова Саратовської області у склад Приволзького військового округу в резерв Ставки Верховного Головнокомандуючого до 3 серпня 1942 року.

Далі були бої під Воронежем, у Липецькій області, наступ на Суми, переправа через Дніпро, Корсунь-Шевченківська битва, бої за Могилів-Подільський. Дивізія визволяла Молдавію, однією з перших вийшла на кордон з Румунією. Пройшла з боями Румунію, Угорщину, Чехословаччину, Австрію і поблизу австрійського містечка Граца зустріла День Перемоги.

Туризм - справа захоплююча

Л. В. ПЕТЬКО,
аспірантка
(Київський педінститут іноземних мов)

У всі роки, навіть ті, які ми називаємо застійними, краєзнавство, туризм, пошукова робота в школі були улюбленими заняттями багатьох дітей. Може тому, що, як правило, очолювали цю справу педагоги одержимі, захоплені, які запалювали і дітей. А крім того, попри всю часом показушність, формалізм, парадність, усе ж саме в ній школярі знаходили те, чого нерідко бракувало на уроках,— свій зв'язок з минулим країни, з природою. І не випадково в школах створено стільки музеїв — краєзнавчих, бойової слави народу, інших, з якими ведуть душевне листування колишні воїни. Звичайно, немало у тих музеях, як і загалом в історії наших сіл і міст, в історії усього народу, «білих плям». Тому в деяких школах туризм, краєзнавство нині ніби набувають нового дихання, пошуковці відновлюють сторінки минулого, розшукують забуті імена, зганьблені неправедним судом.

Напевне, багато хто чув про вчителя фізкультури з Великоцвілянської школи на Житомирщині М. Р. Жилюка. Створюючи в школі музей Хліба — можливо, один з найкращих у країні, вихованці Миколи Романовича вивчали історію села, партизанського руху на Поліссі. За допомогу партизанам Велику Цвілю спалили окупанти. Загинуло багато її жителів. А перед тим по долях великоцвілян нищівним катком пройшлися сталінщина, тридцять сьомий. Сказати про це стало можливим лише тепер — і діти разом з жителями села викопали Криницю пам'яті, відновили ім'я кожного односельця, що загинув у сталінських катівнях, записують свідчення тих, хто вцілів, чиї рідні пройшли через тюрми і табори, хто десятиріччями мовчав, боячись розповісти про те, що було.

Вже не можна змінити розтоптані долі, повернути рідних. Але школярі з недитячою серйозністю слухають розповіді, занотовують їх, щоб зберегти правду, щоб жити не за брехнею. Може тому дитячий пошук ні-ні та й наштовхнеться на лютий опір — живі ще люди, яким дуже не хочеться говорити правду.

Пам'ять про минуле і погляд у майбутнє — нерозривно пов'язані. Гортаючи сторінки історії, ми звертаємось до своїх витоків, досвіду предків, виводячи уроки із своїх перемог і поразок, щоб знаходити правильні шляхи руху вперед, щоб найкращим чином розв'язувати завдання, які стоять перед усіма нами.

Нині поволі таки відроджуються паростки нашої історії, у дітей просипається потреба знати минуле рідного народу. З ініціативи директора Слідянської неповної середньої школи, що на Вінниччині, М. М. Крижанівського чотири роки тому народився кінноекспедиційний загін. Він здійснив уже кілька ретроспективних походів історичними місцями Подільського краю. Робота, що почалася у невеличкому селі, захопила вихованців і вчителів школи. А скільки інтересу викликає загін у селах, якими він проходить! «Аж дух перехопило,— розповідав Микола Миколайович,— коли в одному з сіл хлопча, побачивши коней з вершниками, загукало: «Мамо, козаки йдуть!» На конях, у козацькому вбранні школярі пройшли понад 500 кілометрів по колишньому Брацлавському воєводству. Треба було бачити, яким болем сповнилися дитячі очі, коли загін натрапив на занедбану могилу сподвижника Богдана Хмельницького полковника Брацлавського Данила Нечая. Розчистили, прибрали святе місце. Що й казати, до пам'яток історії у нас ставлення ще варварське. І коли з шкільної лави не виховувати в дитини благоговіння до минувшини, до могил наших предків, годі сподіватися на відродження духовності. Ось чому в нас і з'явилося бажання створити такий загін, організовувати походи. Це велика практична школа, на жодному уроці навіть найталановитішого педагога учень не дістане таких знань, а головне, так глибоко не відчує своєї причетності до історії рідного краю. Ми збираємо багатий фольклорно-етнографічний матеріал, знімаємо фільми, які демонструємо в своєму селі, у школах району».

У загоні все — взуття, одяг, амуніція та збруя для коней — козацьке, і побудований він за зразком козацького коша. Є кошовий отаман (ним обраний директор школи), сотник, писар, скарбник, кашовар, козаки. Їжу готують за козацькими рецептами, нічліг теж по-козацьки, у відкритому полі, під ясними зорями.

Звичайно, форм туристсько-краєзнавчої роботи у школах нагромаджено немало. Тут багато залежить від захоплень, інтересів учителя. Та в будь-якому разі кожному вихователю вкрай необхідні знання особливостей туристської діяльності, а також методики проведення виховної роботи в туристських групах.

Що стосується педагогічного керівництва, то особливо варто виділити демократичний стиль, при якому вчитель знаходиться ніби всередині колективу. Відносини з підлітками будуються на взаєморозумінні, довір'ї, відповідальності. При цьому учень займає активну позицію, він несе однакову з учителем відповідальність за успішне здійснення походу, сама ж туристська діяльність планується спільно з дітьми при наявності цілей — близьких і далеких (перспектив).

Чим ще корисний туризм, то це тим, що він, як ніякий інший вид позакласної діяльності, спонукає дітей до самостійних вчинків, управління своєю поведінкою. При демократичних стосунках можна успішно застосовувати методи переконання, доброзичливої вимоги, які залежно від ситуації набувають форми спонукання чи примусу. Звісно, для цього треба знати індивідуальні особливості вихованців. Підліток не може бути однаково активним у всіх видах діяльності, а лише в якомусь одному. Часто деяких учнів, забуваючи про їхні індивідуальні схильності, вважають пасивними саме через те, що вони не беруть участі в тих чи інших справах. З тими, хто не виявляв інтересу до колективних справ, ми проводили бесіди «Ти і колектив», «Про силу колективної

думки», «Яким ти уявляєш свого товариша» та ін., в яких розкривали дійову основу справжньої дружби, товариських стосунків, приділяли велику увагу такій важливій позитивній якості, як турбота про оточуючих, і одночасно негативним проявам, що мають місце,— заздрості, зловтісі, егоїзму.

Для вивчення взаємних симпатій підлітків-туристів ми користувалися трьома критеріями: вибір товариша (запитання «З ким би ти пішов у туристський похід?»); діловий («Разом з ким ти хотів би виконувати доручення?»); проведення дозвілля («З ким би ти хотів проводити вільний час?»). Після обробки результатів визначалось коло спілкування кожного підлітка, а також інтерес до певного виду діяльності. Одержані таким чином відомості давали змогу сформувати групи для виконання того чи того завдання.

З метою підвищення громадської активності підлітків ми прагнули забезпечити розуміння ними основних напрямів розвитку і радикального перетворення нашого суспільства; вимог, що ставляться сьогодні до людини; залучати їх до суспільно корисної діяльності, спрямованої на збереження навколишнього середовища, пам'яток минулого; поставити у відносини відповідальної залежності і формувати на цій основі соціально значущі потреби і мотиви.

Цьому сприяли змагання між групами з таких напрямів: виготовлення туристського спорядження, організація суспільно корисної і пошукової роботи, шефство над молодшими школярами і навчання їх туристської майстерності, участь у художній самодіяльності тощо. Керувала змаганням рада туристського загону. Щомісяця на зборах загону діти відкрито і принципово обговорювали результати своєї праці. В туризмі громадська думка відіграє велику роль. Вона дисциплінує, дає змогу кожному включитися в систему колективних відносин у прийнятній саме для нього формі.

Багатосторонній характер туристської діяльності на основі суспільно значущих цілей надає їй творчого характеру. Наприклад, підліткам дуже подобається навчати молодших туристської майстерності, водити їх у нескладні кількагодинні походи, виступаючи в ролі інструкторів. А спільне планування корисних справ позитивно впливає на розвиток у школярів практичних організаторських навичок.

Після кожного багатоденного походу, що проходив раз у півріччя, юні туристи звітували перед батьками. Це дуже корисний захід. Батьки могли побачити, яке становище займає син чи донька у колективі, як до нього (неї) ставляться товариші, спостерігали їхню реакцію на критику. Такі збори змушували дорослих по-іншому подивитись і на свою роль у вихованні дітей, можливо, переглянути і власну поведінку.

У туристській роботі взагалі не обійтися без батьків. Крім безпосередньої участі в походах, вони допомагали лагодити спорядження, майструвати годівниці для птахів, розробляли і досліджували маршрути подорожей, добирали відповідну літературу.

Така робота, по-перше, сприяла згуртуванню самих батьків. Коли наші учні закінчували початкову школу і переходили в середні класи, ми замість перших батьківських зборів влаштовували вечір знайомства, на який запрошували мам, тат, дідусів, бабусь. Діти виступали з святковим концертом, а потім ставили самовар і кожна сім'я пригощала інших своєю «фірмовою» солодкою стравою.

По-друге, ми прагнули якомога ширше залучати батьків до активної допомоги класу, школі у вихованні дітей, до участі в різних позакласних і позашкільних заходах. Цьому передувало вивчення їхніх інтересів і нахилів, урахування побажань кожного з них. Так, тато Іри Л.— фотограф і художник, створив гурток юних фотографів, консультував оформлення шкільного краєзнавчого музею; тато Тані Б.— кандидат педагогічних наук, допомагав проводити турпоходи; тато Світлани Л.— полковник міліції, вів заняття у клубі юних дружинників. Як засвідчив наш досвід, найефективніші форми участі батьків у роботі з підлітками такі: організація гуртків за інтересами, екскурсій на підприємства, по-

їздок в інші міста, зустрічей з цікавими людьми; проведення спортивно-туристської роботи, культпоходів у музеї, театри; бесіди з окремими підлітками, чергування в мікрорайоні школи, допомога в обладнанні музеїв, кабінетів тощо.

Водночас приділялась увага виявленню інтересів підлітків, світу їхніх захоплень. Ми прагнули в процесі занять туризмом переключити «нейтральні» інтереси («люблю ходити в походи, тому що з товаришами весело і можна в річці вудити рибу») на соціально значущі («під час походу ми записали багато цікавих розповідей, легенд, народних пісень»; «допомагали колгоспникам і сільським школярам, які працювали в полі», «дізналися чимало нового від старших людей про історію нашого краю, про бої, які тут проходили»).

Нерідко практикували розбір ситуацій, якими досить багате туристське життя. При цьому акцент робився на таких питаннях: «Чи сталося б це, якби він (ти) не був егоїстом?», «Що треба зробити, щоб тебе поважали в колективі?», «Чи трапилось би це, якби він (ти) відчував відповідальність за свої вчинки?», зверталась увага на результати суспільно корисної діяльності, на їхню значущість. Такі запитання сприяли розвиткові у підлітків здатності критично оцінювати вчинок свій чи товариша, аналізувати власні дії.

Особистість підлітка вивчалась за такою програмою: уміння розподіляти вільний час; ставлення до праці, навчання, громадської роботи, спорту, туризму, мистецтва; участь у художній самодіяльності; мотиви занять туризмом, інтереси, ідеали, потреби, захоплення; виконання громадських доручень; яскраво виражені риси характеру, ініціативність тощо. Відповіді показували, що школярі здебільшого засуджують егоїзм, пасивність, конформізм, споживацтво. У них виражене прагнення до засвоєння суспільних цінностей. Хоча були, звісно, серед них і далекі від ідеалу. Приміром, Саша Л. (V кл.) часто порушував дисципліну, виявляв егоїзм, упертість, учився посередньо, хоча навчання і давалося йому легко. Цікавився суспільним життям країни, але життя класу його не цікавило. Не сформовані поняття про моральні категорії і цінності. Тому програмою-мінімум стало засвоєння ним моральних цінностей, вибір позитивних ідеалів.

Ми включали дітей у виконання групових та індивідуальних доручень, пов'язаних з їхньою участю в турпоходах, написання самохарактеристик, проводили індивідуальні і групові етико-моральні бесіди тощо. Помітний вплив на них справляв випуск газети «Ми їдемо, їдемо...», в якій висвітлювались новини туристського життя, враження від походів, плани на майбутнє. Кожен випуск готували по черзі окремі групи і кожна прагнула зробити його кращим або бодай не гіршим за попередній. Газета стала засобом вираження громадської думки і одночасно створення виховуючої ситуації. До речі, саме участь у її випуску позитивно позначилась на змінах у характері Саші Л., який захопився цією справою, почав писати вірші.

Як уже згадувалось, ми використовували як групові, так і індивідуальні доручення. При виконанні перших у групу включались підлітки більш і менш активні. Учні з високим і середнім рівнями активності могли себе виявити як організатори, що сприяло розвитку їхньої творчої ініціативи. До них ставились і вищі вимоги. Згодом вони склали ядро колективу (командир турзагону, заступник, відповідальні за розробку маршруту, за збереження туристського спорядження, за ведення щоденника походу тощо). Такі хлопці й дівчата вели за собою менш ініціативних, здійснювали контроль за додержанням іншими туристами норм поведінки. Але «влада» не концентрувалася в одних руках, доручення систематично змінювались, причому діти самі виявляли бажання спробувати свої сили в тій чи тій роботі.

Виконання групових доручень тісно пов'язане з життям загону. Наприклад, одна група розробляє маршрут походу, друга — готує туристське спорядження, третя — розписує завдання. Тобто діти беруть участь в управлінні й організації різноманітних справ колективу, що сприяє

розвитку учнівського самоврядування, формує відповідальність, взаємну вимогливість, самостійність, ініціативність. У результаті міцнішав колектив, поступово підвищувався рівень активності школярів. Менш активним давалися спершу простіші доручення (розпалити вогнище, взяти пробу води, збирати гербарій, випустити стінгазету). При вдалому виконанні вони відчували свою потрібність іншим, і це спонукало їх до більшої активності.

Завдання шкільних предметних кабінетів давались підліткам як індивідуально, так і для групового виконання. Спочатку вчитель проводив інструктаж, а згодом, приміром, у кабінеті біології вивішували спеціальний стенд, щоб можна було дізнатись про мету походу, його завдання і рекомендації щодо виконання. Після походів організовувались конференції, виставки-звіти, на які представлялися доповіді, зібраний матеріал: гербарії, замальовки, карти, схеми, фотографії, кінофільми тощо.

Оскільки школярі відчувають задоволення від успіхів у цікавій для себе діяльності, ми намагалися включати їх саме в таку роботу, щоб вона до того ж ще й приносила користь іншим (наприклад, справи, які сприяють поліпшенню та оздоровленню навколишнього середовища). Це позитивно позначилось на розширенні їхніх інтересів, а також сприяло корекції деяких вад у поведінці і характері.

Отже, до психолого-педагогічних умов, що впливають на формування суспільної активності підлітків у процесі занять туристською діяльністю, можна віднести: громадську думку, самоврядування, доручення, зв'язок з батьками, підготовленість учителя та ін. І найголовніше — соціально значуща мета туристсько-наукової роботи, інтерес до неї дітей, довірливе і поважливе ставлення дорослих до їхніх занять.

Народознавство

Із джерел народної педагогіки

О. А. ДОРОШЕНКО,
учитель Великохутірської СШ
(Драбівський район Черкаської області)

Кожен народ у процесі свого розвитку створював свою, тільки йому властиву систему неписаних педагогічних законів та правил, на основі яких здійснював виховні та навчальні функції. Такі закони й правила активно діяли (і ще діють) у звичаях народу, відобразилися в обрядах, традиціях роду, общини, закріплювалися в характері нації, щільно пов'язувалися з віруваннями, народною міфологією, народною філософією та народною політикою й реалізувалися у праці та поведінці кожного в колективі.

Закони та правила народної педагогічної мудрості й становлять основу народної педагогіки. Сам термін «народна педагогіка» в науковий обіг ввів К. Д. Ушинський ще в минулому столітті, стверджуючи, що виховання таке ж давнє, як і сам народ.

Носіями народної педагогіки — народними вчителями — були старші люди в сім'ї й громаді, наділені природною мудрістю, добротою, людяністю, а також невтомністю в праці. Відомо, яку величезну роль відіграла у становленні письменницького таланту Олександра Пушкіна його няня Орина Родіонівна або дід Іван у розквіті поетичного й бунтарського хисту Тараса Шевченка, або бабуся Мотря в письменницькій долі Івана Нечуя-Левицького...